

Список використаних джерел

1. Білан Н. І. Соціальні комунікації в інформаційному суспільстві: теорія, еволюція, моделі та прикладні аспекти : дис. ... докт. соц. наук : спец. 27.00.01 / Н. І. Білан. – К., 2016. – 427 с.
2. Воронкова В. Г. Інтернет як глобальна тенденція розвитку мережевого суспільства та інформаціоналізму / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2016. – № 64. – С. 32-43.
3. Дворніченко Л. Л. До питання профорієнтації у світі праці інформаційного суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/VKhnpu_filos_2012_39_24.pdf.
4. Дубов Д. В. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості / Д. В. Дубов, М. А. Ожеван, С. Л. Ечатюк. – К. : НІСД, 2010. – 64 с.
5. Морін О. Л. Старі та нові професії у сучасному світі / О. Л. Морін // Шкільний світ. – 2016. – №18 (746), вересень. – С. 25-30.
6. Пожуєв В. І. Формування інформаційного суспільства в умовах глобалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_36_1.pdf
7. Політанський В. Загальна характеристика становлення й розвитку інформаційного суспільства / В. Політанський // Національний юридичний журнал: теорія і практика. – 2017. – лютий. – С. 18-22.
8. Скалацький В. М. Інформаційне суспільство: сучасні теорії та моделі (соціально-філософський аналіз) : дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 / В. М. Скалацький. – К., 2006. – 181 с.
9. Фірсова О. Д. Інформаційні технології як фактор соціальної трансформації суспільства [Електронний ресурс] / О. Д. Фірсова // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2013. – №9. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duug_2013_9_9

The article reflects the influence of the information society on the formation of professional intentions of students. At the same time, it is important to take into account the motives that guide young people in choosing a profession. It is noted that it is necessary to ensure the conditions under which the motivation for the emergence of a professional intention does not contradict the basic moral principles. It is proposed to

continue research into the state of formation of the information culture of modern Ukrainian youth and the means of promoting this process.

Key words: *information society, professional intentions, learning young people.*

УДК: 373.5.035:316.623-056.49

Нечерда В. Б., м. Київ

ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ УРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ

У статті наголошується на важливості проблеми виховання толерантності підлітків уразливих категорій. Авторка, рефлексуючи науковий доробок, окреслює змістові орієнтири виховання толерантності сучасних підлітків. Вартою особливої уваги в роботі з підлітковою аудиторією, з підлітками уразливих категорій зокрема, дослідниця вважає театральну технологію.

Ключові слова: *підлітки, підлітки уразливих категорій, толерантність, виховання толерантності, театральна технологія.*

Розбудова демократичної і правової України можлива лише на засадах гуманістичної моралі, визнання людини найвищою цінністю. Однак сучасний етап розвитку українського суспільства позначений труднощами становлення, суперечливим і повільним утвердженням моральних цінностей. Це спричиняє прояви нетерпимості між людьми, низький рівень культури взаємин, поширення насильства, порушення прав і свобод окремих громадян. Окреслені суперечності особливо позначаються на підлітках, у свідомості та поведінці яких ще не сформувалися значущі ціннісні орієнтації, не закріпилися позитивні установки та мотиви. Ситуацію погіршують такі фактори, як тривала політична нестабільність та соціально-економічні негаразди; легкий доступ молодого покоління до тютюну, алкоголю, хімічних речовин і наркотиків; соціальне розшарування населення; загострення криміногенної обстановки та ін.

За цих умов збільшується кількість негативних проявів у поведінці підростаючого покоління, у значній кількості підлітків формується досвід нетерпимості, нетолерантності, частішають ситуації, коли хлопці та дівчата підліткового віку починають практикувати ризиковану поведінку. З негативним «вантажем» переважна частина підлітків приходить у доросле життя, де відсутність компетентності у міжособистісній взаємодії, схильність до агресії і насильства, інтолерантність призводять іноді до катастрофічних наслідків. Відтак підлітки як найбільш уразлива соціальна група населення (підвищено чутлива щодо дії різноманітних несприятливих чинників) потребують особливої уваги з боку громадянського суспільства та держави.

Переконані, що виховання толерантності необхідне і в ранньому дитячому, і в юнацькому віці, проте саме для підліткового віку, коли закладаються основи подальшої просоціальної поведінки особистості (поведінки, спрямованої на досягнення власного та суспільного благополуччя), виховання цієї якості є найбільш актуальним. Саме тому одним із першочергових завдань виховної роботи з підлітками, уразливих категорій зокрема, ми вважаємо виховання на принципах толерантності.

Проблема виховання толерантності на сьогодні активно розробляється вченими різних галузей науки у багатьох країнах світу. Її важливість підтверджено розмаїттям розвідок з даної тематики. Деякі аспекти толерантності з різною повнотою і в різних дискурсах досліджено як класиками педагогічної думки Я. Коменським, Я. Корчаком, А. Макаренком, В. Сухомлинським, К. Ушинським, так і психологами нашого часу Б. Ананьєвим, О. Асмоловим, І. Бехом, Г. Солдатовою, Л. Шайгеровою та ін. У сучасній педагогічній науці проблемі виховання толерантності присвячено праці дослідників Я. Берегового, І. Єрмакова, М. Красовицького, В. Кременя, А. Сиротенка, І. Тараненка та інших. Виховання толерантності молодого покоління, на думку вчених, є важливим чинником гуманізації українського суспільства. Воно повинне розвивати здібності до незалежного мислення, критичної оцінки та формувати високі моральні критерії.

Значний інтерес для розуміння виховання толерантності представляє особистісно орієнтований підхід у вихованні особистості учня, розроблений академіком І. Бехом. Шкільний вік розглядається вченим як найбільш сприятливий для виховання в дитини фундаментального для її

розвитку новоутворення – здатності цінувати особистість іншої дитини. Ця моральна здатність передбачає сформованість у дитини відповідних знань про дану людину і прагнення їх реалізації на практиці. Вчений розглядає два основні шляхи формування в дитини здатності цінувати особистість іншої людини. Перший передбачає детальне розкриття дитиною позитивних рис інших людей: однолітків, старших дітей, дорослих. Другий – запобігання зневажливому ставленню до людини, для чого потрібно розвивати у вихованців почуття величі людини – «міри всіх речей», формування уявлень про людську гідність. Необхідно запобігати прояву у вихованців деструктивної дії механізму – самоствердження за рахунок приниження інших [2, с. 39]. Згідно з висновками І. Беха, «толерантні взаємини – це взаємопроникнення особистості в особистість в єдності глибокого взаєморозуміння і такої ж міри почуттєвого вживання у дещо відмінні внутрішні світи з метою набуття ціннісно-смыслові гармонії у тих чи інших сферах їхнього буття» [1, с. 4].

У сучасних вченнях толерантність визначається і як моральна чеснота, коли підкреслюється морально-етичний характер мотивів, що детермінують добровільне свідоме стримування людиною самої себе аби не стати на заваді вільному самовираженню іншої особистості, і як соціальна цінність – необхідна умова підтримки соціальної стабільності і миру на землі [3]. Рефлексія педагогічних джерел з питань виховання толерантності дозволяє визначити, що у межах навчально-виховного процесу виховання толерантності розглядається як основа педагогічного спілкування всіх його учасників. Ми у своєму дослідженні уточнимо визначення виховання толерантності як сукупності форм і методів навчально-виховної діяльності, спрямованих на оволодіння знаннями про толерантність, розуміння вихованцями складності й багатогранності цього феномену, сприяння їх позитивному ставленню до толерантності, послаблення або подолання наявних у поведінці інтолерантних проявів та вироблення подальшої стратегії формування досвіду толерантності [3]. Саме в такому випадку, на нашу думку, виховання толерантності зможе виконати своє основне завдання – розвиток і становлення відповідних якостей толерантної особистості (терпимості, чуйності, доброзичливості, довіри, гнучкості, самовладання та ін.).

Незважаючи на велику кількість розвідок з проблеми толерантності у сучасній психолого-педагогічній науці, виховання цієї якості у підлітків

уразливих категорій спеціально не досліджувалося. У зв'язку з цим вважаємо необхідним визначити метою нашого дослідження вивчення даної проблеми.

Будь-який підліток відчуває необхідність у соціальному визнанні і соціальному самоствердженні. Проте у перехідному віці – періоді підвищеної уразливості – ще недостатньо сформовані способи самопізнання та самоаналізу, натомість наявна висока сприйнятливність до негативних моделей поведінки – зростає рівень тривожності, знижуються контактність та комунікативність, дестабілізується внутрішній світ, посилюється гострота міжособистісних конфліктів, високою мірою проявляється негативізм у взаєминах з навколишніми.

Уразливість, пов'язана з віковими фізичними та психологічними змінами, в деяких випадках ускладнюється певними життєвими обставинами підлітка, що дозволяє виокремити в окрему групу підлітків уразливих категорій. Ними можуть бути діти-сироти або діти з неповних родин, зокрема, з сімей загиблих воїнів АТО; діти з родин заробітчанин; діти з тимчасово переміщених родин; учні з родин, які опинилися у складних життєвих обставинах (пияцтво, проституція, алкогольна чи наркотична залежність одного або двох батьків; складний матеріальний стан родини через втрату батьками роботи; складний стан здоров'я одного або декількох членів родини); діти батьків-волонтерів, батьків-представників ризик небезпечних професій (військових, зокрема воїнів АТО, та представників МНС) та ін. Відтак підлітками уразливих категорій є ті особи 11-15 років, що більше піддаються дії негативних зовнішніх впливів середовища через певні складні обставини свого життя.

Аналізуючи процеси, які відбуваються у сучасному підлітковому середовищі, ми змушені констатувати, що у ньому досить поширені прояви агресивності, жорстокості, насильства, процвітають різноманітні форми дискримінації за груповими, соціальними, віковими, статевими й ін. ознаками, значного поширення набирають «мобінг», наслідком якого є те, що практично в кожній школі існують учні із соціальним полем «відринутий» або «ізольований», та «булінг» – систематичні ворожі дії і жорстокі напади серед підлітків, що здійснюються як окремими особами, так і підлітковими групами.

Підтвердженням вищезазначеного є педагогічне спостереження, що дозволило нам бачити підлітків, уразливих категорій зокрема, в умовах навчально-виховного середовища, в якому вони проводять значну частину

свого часу. В ході уроків та перерв, позаурочної роботи із класним керівником, у період шкільних заходів ми мали можливість збирати й записувати факти, випадки, особливості поведінки учнів. На етапі спостереження нами було засвідчено, що серед проявів нетолерантності підлітків загальноосвітніх шкіл, як правило, спостерігаються: категоричність у висновках і судженнях, нетерпимість до індивідуальних особливостей інших, невміння й небажання адаптуватися до інших, невміння слухати й вести діалог, що, в цілому, свідчить про некомпетентність підлітків у толерантній взаємодії. Фактично, дуже рідко у підлітків спостерігається впевнена поведінка толерантної особистості, що характеризується свідомим вибором бути толерантним у певних життєвих ситуаціях, відчуттям задоволення від контактів з оточуючими, повнотою виражень своїх почуттів, можливістю досягти бажаного, враховуючи почуття й інтереси інших. Як правило, наявні невпевнена поведінка (пасивна інтолерантність), коли підліток обмежує свої інтереси, відчуває почуття неспокою, гніву чи провини, а також дає можливість іншим вирішувати за себе і в результаті не досягає бажаної мети, та подекуди відверто агресивна поведінка (активна інтолерантність), що проявляється як досягнення бажаної мети через обмеження почуттів і інтересів інших, відчуття образи і приниження, вирішення за інших. Такі результати поставили перед нами необхідність наступного, більш детального знайомства з підлітками в ході індивідуальних та групових бесід.

Цей метод дозволив нам виявити позиції та ціннісні орієнтації підлітків. Було з'ясовано, що безліч проявів нетолерантності, аморальності, жорстокості у поведінці своїх однолітків та дорослих людей більшості підлітків виправдовує економічною кризою, необхідністю ринкових стосунків, складним часом для нашої держави тощо. До теми толерантності, її ідей і принципів переважно було помічено байдуже або скептичне ставлення. Це зумовило необхідність виявлення установок на толерантність / інтолерантність у підлітків. З цієї метою було проведено письмове опитування учнів на тему «Чи завжди Ви готові виявляти толерантність у взаєминах з людьми?». Відсутність зацікавлення темою толерантності, помічена нами в ході бесід з учнями, була підтверджена великою кількістю отриманих нами відповідей «важко відповісти» на питання будь-якого плану. Крім того, під час аналізу відповідей наше занепокоєння викликали наступні факти – переважна кількість підлітків (як хлопців, так і дівчат) стверджували, що їм знайоме відчуття стійкої

неприятні до деяких осіб, а також їм доводилось морально або фізично впливати на інших підлітків. Крім того, майже у всіх опитаних, за їх словами, часто виникає відчуття самотності, «вакууму» навколо. Отже, нами було відмічено такі тривожні ознаки, як внутрішня ізольованість, явна або прихована ворожість, відсутність (часткова чи повна) ціннісного ставлення до власного «Я» і до особистості іншої людини.

Враховуючи отримані результати, вважаємо, що з позиції толерантності підлітків, уразливої категорії зокрема, може орієнтовно мати такий ціннісний портрет: «гармонія мого внутрішнього світу і гармонія моїх стосунків з навколишнім – головне у моєму житті. Цього можливо досягти, якщо зберігати впевненість у собі, силу волі й самовладання та виявляти ціннісне ставлення до інших людей, характерів, поглядів, традицій, культур. Мені потрібні для цього позитивний погляд на оточуючий світ, бажання і вміння бути терпимим і чуйним, критично оцінювати власні дії і вчинки та завжди знаходити мирний спосіб вирішення конфліктів».

Саме тому, на нашу думку, виховання толерантності підлітків уразливих категорій має бути спрямоване, в першу чергу, на отримання ними досвіду безконфліктного спілкування і співробітництва, прийняття рішень і відповідальності за них, осмислення власної системи життєвих поглядів. За таких умов виховання толерантності не тільки допомагатиме долати певні негативні прояви у поведінці підлітків, але й запобігатиме самій появі соціально неприйнятних шляхів їхньої взаємодії із навколишнім світом. Мета виховання толерантності підлітка уразливої категорії полягає у виробленні вмінь його толерантної взаємодії з оточуючими, яка має стати його свідомою громадянською позицією та основою його просоціальної поведінки.

В межах загальноосвітньої школи досягненню цієї мети сприяють інтерактивні технології роботи з підлітками, що впроваджуються в рамках особистісної орієнтованості навчально-виховного процесу – врахування індивідуальних особливостей кожного учня для вільного розвитку його особистості та повноцінного прояву її потенціалу з метою самоорганізації і самовиховання підлітка, саморегуляції ним своєї поведінки. Серед зазначених технологій вартою особливої уваги вважаємо театральну через її вплив на емоційні переживання учнями цінності толерантних взаємин, сприяння вербалізації і подоланню станів нетерпимості, невірноваженості, емоційної глухоти, байдужості, недоброзичливості,

недовіри, притаманних підліткам, у тому числі, уразливих категорій, а також активізацію творчого потенціалу підлітків та розвитку їх загальної культури й особистості в цілому.

Вчені відзначають, що засобами театрального мистецтва для учнів відкриваються можливості співпраці зі своїми однолітками, їм надається змога реалізувати природне прагнення людини до спілкування. Технологія гри створює максимальні умови для вільного емоційного контакту, розкутості, взаємної довіри і творчої атмосфери [3]. Вимоги до театральних постановок достатньо прості для підліткової аудиторії: формат роботи – стислий (не більше десяти хвилин), оскільки саме за такий короткий час можливо розповісти глядачеві про саму суть тієї чи іншої проблеми, не обтяжуючи деталями і зайвою інформацією; у спектаклях театру актори не мають говорити – вони виконують певні хореографічні чи пластичні дії під попередньо записані текст та музику.

Перед початком роботи підліткам пропонується виконати вправу «Садочок сподівань». Її мета полягає в отриманні інформації, що стосується очікувань підлітків від роботи за театральною технологією.

З відповідей, що ми отримали під час опитування, стало зрозумілим, що підлітки, які збираються взяти участь у підготовці театральних вистав, очікують набуття практичного досвіду толерантної поведінки – домінували запитання «Чи легко бути толерантним?», «Чи можливо бути толерантним?» а також бажали отримання відповідей на питання: «Як подолати тривогу й невпевненість у собі під час виступу?», «Як робити спільну справу з «важкою» у спілкуванні людиною?», «Як перестати боятись відповідальності?» та ін. В цілому, сподівання підлітків мали наступний зміст: підвищення вмінь емоційної саморегуляції, зміцнення власної стресо- та конфліктостійкості, оволодіння навичками ефективних стратегій толерантної поведінки, формування вмінь попереджати конфлікти, зменшення власної конфліктності.

Під час роботи над театральними виставами використовуються різноманітні форми організації навчально-виховної діяльності з підлітками: фронтальна (над проблемою працюють усі підлітки, наприклад, під час «мозкового штурму», дискусій, аналізу історій і ситуацій); групова (підлітки об'єднуються у малі творчі групи, кожна з яких працює над індивідуальним завданням – рольові ігри, підготовка тексту «закадрового голосу» й ін.); робота в парах (підлітки працюють парами над певним завданням, наприклад, виступ ведучих, творча робота

з постановки пластики); індивідуальна робота (кожен учень працює над індивідуальним завданням, наприклад, над певним зобов'язанням в процесі постановки, підбором костюму, з інтернет-ресурсами).

Як правило, процес підготовки театральних вистав (дискусії, бесіди, аналіз історій і ситуацій, рольові ігри, психологічні ігри, інтерактивні вправи) дозволяє виявити цілу низку проблем, пов'язаних з інтолерантністю у підлітковому середовищі: недостатня сформованість у підлітків навичок ефективної комунікації; невміння учнів конструктивно вирішувати конфліктні ситуації та йти на примирення; несприйняття чужої думки, поглядів, смаків; втрата терпимості у різних ситуаціях; негативні стосунки між окремими учнями та їх мікрогрупами; ізоляція та відторгнення певних учнів або їх мікрогруп; низький рівень згуртованості класних колективів. Проте саме за таких обставин міркування про толерантність не перетворюються у звичайні моралізування, а розповіді учням про важливість толерантних стосунків будуть підкріплені життєвою практикою.

В роботі з підлітками за театральною технологією якнайкраще розкривається зміст діяльності того педагога й вихователя, що поставив собі за мету формування толерантності своїх підопічних – створення умов не тільки для формування та проявів толерантності одного підлітка, але й подолання негативізму у спілкуванні або поведінці іншого. Це явища різні, але єдині за спрямованістю: будь-який негативізм і суб'єкта, і об'єкта толерантності має свої передумови, і важливо працювати як із виявленими наслідками, так і центрувати увагу на їхніх причинах.

Вирішення цих завдань стає можливим засобами шкільного театру. Насамперед, його доцільність ми вбачаємо в тому, що одні підлітки можуть проявити толерантність самі, а інші – побачити толерантність у діях свого однолітка. Театральна постановка як «спровокована» вихователями спільна справа дозволяє підліткам краще пізнати один одного, взаємодіючи, допомагаючи, радіючи успіхам, долаючи разом труднощі.

Крім того, театр, як правило, акцентує увагу на актуальних для підліткової групи проблемах – гострих соціальних питаннях чи конфліктах підлітків із представниками різних вікових груп. Відтак театр допомагає підліткам краще зрозуміти позашкільне середовище, суперечливість соціального тла їхнього життя від безпосереднього оточення (родина, компанії однолітків) до явищ громадського життя

(соціальне розшарування, матеріальні труднощі, суспільний настрій). В цьому випадку вихователь стає рівноправним партнером підлітка по спілкуванню, розмірковуючи разом з ним про важливі ситуації як на рівні глобальному, державному, так і в плані менш масштабному – ідолів і захопленні сучасної молоді, її переживань, страхів та надій. Театральна технологія допомагає вихователям і вихованцям «зрівнятися» на основі щирих емоцій, взаємної емпатії, інтересів і прагнень, показуючи один одному зразок практичної толерантності – здатності бути чуйним, тактовним, терпимим, врівноваженим, альтруїстичним, ширим.

Таким чином, для забезпечення ефективності виховання толерантності підлітків уразливих категорій доцільно впроваджувати у навчально-виховний процес сучасної школи театральну технологію, завдяки якій учні здобувають певний досвід толерантної взаємодії та просоціальної поведінки. Зазначене, на нашу думку, допомагатиме утримати підлітків від поведінки, яка може їм зашкодити або призвести до потрапляння в кризові чи небезпечні ситуації, та сприятиме позитивній соціалізації підлітків уразливих категорій.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Принцип міжособистісної спільномірності В. Сухомлинського у вирішенні проблеми толерантності / І. Д. Бех // Освіта. – 2014. – 10 жовт. – С. 3-5.
2. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності : навч. посіб. / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2009. – 248 с. – (Серія «Альма-Матер»).
3. Нечерда В. Б. Педагогічні умови виховання толерантності старших підлітків у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / В. Б. Нечерда. – К., 2015. – 297 с.

The article stresses the importance of the problem of education of tolerance of adolescents of vulnerable categories. The author reflects scientific achievements and outlines the content guidelines for the education of tolerance of modern adolescents. The researcher considers theatrical technology worthy of special attention in work with the teenage audience, in particular with adolescents of vulnerable categories.

Key words: adolescents, adolescents of vulnerable categories, tolerance, education of tolerance, theatrical technology.